

DOI: 10.18427/iri-2018-0092

A szolidáris gazdaság jellemzői a poszt-szocialista perifériákon

Nagy Zoltán, Lipták Katalin

**Miskolci Egyetem, GTK, Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézet,
Miskolc**

A globalizáció hatására mára a munkanélküliség, az urbanizációs problémák, a szegénység, a migráció, az informatika szerepének felerősödése a Föld bármely pontján megkerülhetetlen és egyben a hagyományos tőkés gazdasági struktúrák keretei között kezelhetetlen problémát jelentenek. Az alternatív megoldások között az 1990-es évektől egyre erősebbé válik a szolidáris gazdaság koncepciója, amely igyekszik a profitszerzés primátusát letörni és a gazdaságot a társadalomba visszahelyezni. Alapértékei a szolidaritás, a méltányosság és a párbeszéd (G. Fekete, 2011). A szolidáris gazdaságot gyakorta tekintik a kapitalista fejlődés alternatívájának, egy lehetséges új fejlődési modellnek is. A volt szocialista országok szolidáris szektoráról eddig keveset tudunk. A szolidáris szektor gazdasági és társadalmi jelentőségének értékelését nagymértékben nehezíti, hogy ezek a kezdeményezések gyakran nem is formalizáltak, rejtve maradnak, vagy más-más szakpolitikához kapcsolódva jelennek meg.

A szolidáris szektor a piacgazdaság keretei között, de non-profit alapon működő társadalmi vállalkozások tevékenységét is magába foglalja. A társadalmi vállalkozások, mint a szolidáris szektor alapegységei, vállalkozási formájuk szerint rendkívül széles palettán mozognak. Jellemzően a szövetkezeteket, egyesületeket, alapítványokat, kölcsönösségre épülő szervezeteket sorolják a társadalmi vállalkozások közé, de céljai, tevékenysége szerint más jogi formába tartozók is tartozhatnak ebbe a körbe.

A poszt-szocialista országok sajátosságainak feltárásához Magyarországgal együtt összesen öt országot választottunk ki. Ezek: Csehország, Lengyelország, Észtország, Szlovénia és Magyarország. Terepkutatás keretében megvizsgáltuk az adott országokban a szolidáris szektor kialakulását és jelenlegi jellemzőit, valamint olyan társadalmi vállalkozásokat látogattunk meg, amelyek sikeresek és tevékenységük mintaértékű.

A kutatás hipotézisei

1. A jelenleg Magyarországon tapasztaltnál a szociális és szolidáris gazdaságot (SSG) sokkal nagyobb szerepet tud betölteni a perifériák fejlődésében és ennek módjai a nemzetközi példákból, eddigi elemzésekből kirajzolódnak.
2. Abban, hogy a poszt-szocialista országokban, köztük Magyarországon, különösen annak vidéki perifériáin az SSG szektor fejletlen, az államszocialista örökségnek jelentős szerepe van.
3. Az SSG szektor alappilléreiként szereplő társadalmi vállalkozások pénzügyi eredményességen túlmutató társadalmi hasznai mérhetőek.

A poszt-szocialista országok társadalmában a kommunista örökség két formában is megnyilvánult. Egyrészt bizonyos értékek, beidegződések akaratlanul is tovább élnek az emberekben és vezetőkben, másrészt éppen a múlt látványos elutasítása, a korábbiak éles tagadása vezetett sajátos, a nyugat-európaiaktól eltérő folyamatokhoz. Az e két forrásból származó egyedi, de a volt szocialista országokban mégiscsak valamelyest egységes mozzanatok alakították a társadalmi gazdaság feltételrendszerét és hozták létre a társadalmi gazdaság kelet-közép-európai modelljét. A társadalmi gazdaság kiépültségében a keleti blokk elmaradottsága nem pusztán csak a közel tíz éves fáziskésésből adódik. Olyan, a félperiféria létből és a poszt-szocialista viszonyokból, a szocialista örökségből adódó sajátosságok is megjelennek, melyek egyúttal a nyugati országoktól való eltéréseket is magyarázzák (G. Fekete, 2017).

Szociális és szolidáris gazdaság létrejötte

A 19. században az egyesületeken keresztül megmutatkozó szolidaritás gazdasági, politikai és társadalmi célok egyesítésével egy olyan szociális gazdaság előtt nyitott utat, amely magába foglal számos, nem kapitalista státusszal rendelkező szervezetet (szövetkezetek, egyesületek, segélyegyletek). Ám a későbbiekben hiába lett gazdasági súlya az ilyen szervezeteknek, valós politikai erejük továbbra sem keletkezett.

A "szolidáris gazdaság" kifejezést, mint gazdaságszervezési koncepciót, először 1937-ben használták, amikor is Felipe Alaiz szót emelt az úgynevezett *economia solidaria* megteremtése mellett a városi és vidéki munkaközösségek között a spanyol polgárháború idején. A kifejezés jelenkori felbukkanása mind Franciaországban, mind Dél-Amerikában az 1980-as évek elejére tehető. Az *économie solidaire* európai eszméi a "szociális gazdasági" tevékenység és politika ősi hagyományából fejlődtek ki, melyek arra irányultak, hogy a "harmadik szektor" által kínált alternatívákon keresztül a társadalmi és gazdasági kirekesztésre felhívják a hagyományos piac és az államközpontú intézmények figyelmét. Miközben a szociális gazdaság gyakran törekedett a fennálló társadalmi rend kiegészítésére vagy helyettesítésére, a szolidáris gazdaság a

gazdasági tevékenység egy jóval transzformatívabb megközelítése mellett tette le a voksát (Miller, 2010).

Lipietz (2001) szerint a szolidáris gazdaság a szociális gazdaságot kiegészíti az elérni kívánt célok (a környezetitől a kulturális célokig) fontosságának tudatosításával és a tagok közötti formális egyenlőség megvalósításának szükségességével, amit a közvetlen részvétel módszerein keresztül valósít meg. A szociális gazdaság tradíciója és az egyesülő demokrácia 20. század végi újjáéledése egy új elméleti irányzatot teremtett meg, a szociális és szolidáris gazdaságot (SSG). Az SSG kritikával illeti a non-profit megközelítést, amely a civil társadalom természetét és szerepét illetően a nemzetközi fejlesztésről szóló vitákban meghatározóvá kezd válni, és egy saját vizsgálati keretrendszert teremt a szociális és szolidáris gazdasági megközelítések összevetésével. A szociális gazdaság kifejezésen az európai értelmezés szerint a non-profit szektornál tágabban értelmezett szervezetek halmazát értjük (Salamon & Anheier, 1997).

Tény, hogy a non-profit kizárja a szövetkezeteket és a segélyegyleteket azon az alapon, hogy azok nyereségük egy részét szétoszthatják a tagjaik között. A nyereségelosztásnak ez a korlátozása jelenti a szociális gazdasági szervezetek sajátosságát, más termelő szervezetekkel összehasonlítva (Laville, 2010).

Hosszú időn keresztül építkezve a szociális gazdasági szemlélet kikényszerítette magának a jogi státusz megítélését. Ez megkönnyítette az ebben a körben tevékenykedő szervezetek statisztikai nyilvántartását, köszönhetően annak, hogy háromféle típusát is lefedte: a szövetkezeteket, a segélyegyleteket és a non-profit szervezeteket. Ugyanakkor a szakértők is elismerik, hogy ezen jogi formák elfogadása ugyan jelentős lépés a szociális gazdaság felé – azonban önmagában még nem garantálja az ahhoz való csatlakozást (Defourny & Develtere, 1999).

Gazdasági szempontból a szolidáris gazdasági szemlélet olyan fogalmi meglátásokon alapszik, amelyek a gazdasági alapelvek pluralitásához ragaszkodnak és a következőkön alapuló, tágan értelmezett gazdasági definíciót javasolja (Polányi, 1967):

- ✓ a piac elve, amely lehetővé teszi a javak és szolgáltatások kínálatának és keresletének a találkozását, a csere pedig az árak kialakítását követően lezajlik;
- ✓ újraelosztás elve, amely szerint egy központi hatóság felelőssége a termelt javak szétosztása;
- ✓ valamint a reciprocitás elve, amely azon kapcsolatoknak felel meg, amelyek, csoportok vagy egyének között alakulnak ki az olyan tevékenységeknek köszönhetően, amelyek egészen addig léteznek, amíg az érintettek közötti társadalmi kapcsolat kifejezésének szándékát jelentik.

A szolidáris gazdasági megközelítés emiatt ennek a három alapelvnek a kombinációját hangsúlyozza, még ha azok mindenkori súlya és formája változik is. A három alapelv erőforrásainak elegyítése az intézményi marginalizációnak nevezett jelenséggel szembeni védekezésre is alkalmas

módszer. Ez az összekapcsolódás a gazdasági és a politikai dimenzió összekapcsolását is jelenti (Laville, 2010).

E két dimenzió összekapcsolása egy olyan alapvető meggyőződésből indul ki, hogy az emberek végtelenül kreatívak és képesek kialakítani saját megoldásaikat a gazdasági problémákra, illetve, hogy ezek a megoldások másképpen öltenek testet különböző helyeken és helyzetekben. A szolidáris gazdasági megközelítés arra törekszik, hogy a létező és születőben lévő alternatívákat láthatóvá tegye, valamint összekösse őket egymást kölcsönösen segítő módszerekkel. Az alap gondolat egyszerű: az alternatívák mindenütt ott vannak, a feladatunk beazonosítani és összekötni őket olyan módokon, amelyek révén egy eltérő gazdasági rend koherens és erőteljesebben duzzadó társadalmi mozgalma épül fel. Ily módon a szolidáris gazdaság nem annyira egy gazdaságszervezési modell, hanem inkább egy gazdaságszervezési folyamat, nem egy látomás, hanem inkább a kollektív előrelátás egy tevékeny folyamata (Yunus, 2010).

A társadalmi vállalkozások különféle koncepciói a világ legtöbb részén különböző dimenziókban léteznek egymás mellett, Európát is beleértve (a legfontosabb európai szervezet az EMES). Az EMES kutatásai olyan hasznos nézőpontot biztosítanak, mely révén komoly hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel Európa és az Egyesült Államok között, nem csupán a társadalmi vállalkozási koncepciók terén, hanem a közpolitikák helyét és szerepét illetően is (Defourny & Nyssens, 2012).

A társadalmi vállalkozásokra általában úgy tekintenek, mint jelentős szintű gazdasági kockázatot hordozó szervezetek. Az EMES kritériuma szerint ez azt jelenti, hogy a társadalmi vállalkozások pénzügyi életképessége a tagok által a vállalkozás társadalmi küldetésének támogatásához szükséges megfelelő források biztosítására tett erőfeszítésektől függ. A forrásoknak hibrid jellege lehet: származhatnak kereskedelmi tevékenységekből, állami támogatásokból vagy önkéntes felajánlásokból (Nyssens, 2006).

A terepkutatás eredményei

A kutatás keretében az előzetesen kiválasztott öt poszt-szocialista országban olyan társadalmi vállalkozásokat látogattunk meg, amelyek hasonló fejlődési útvonalat jártak be, jelenleg sikeresek, az adott térségben elismertek és a vezetőikkel interjúkat készítettünk. A magyarországi társadalmi vállalkozások az alábbiak voltak: Gyűrűfűért Nonprofit Kft., Alsómocsoládi Falugazdász Közhasznú Szociális Szövetkezet, E-Misszió Természet-és Környezetvédelmi Egyesület, Szivárvány Szociális Szövetkezet, Matyó Design, Ormánság Szíve Közhasznú Alapítvány, Pro Team Kft., Retextil Alapítvány, Rozsály Községért Jóléti Szolgálat Alapítvány, START Rehabilitációs Foglalkoztató és Intézményei Közhasznú Nonprofit Kft., Szimbiózis a Harmonikus

Együtt-létért Alapítvány, Észak-Magyarország Flórája és Faunája Alapítvány. Lengyelországban a Lokal Vegan Bistrot, az Integracja Alapítvány és Egyesületet, valamint a Synapsis Alapítvány vállalkozásokat látogattuk meg. Litvániában a Salotubaras "Mano guru", a PILNŲ NAMŲ BENDRUOMENĖ és a Fogyatékkal élők centrumának vezetőjével készülték interjúk. Szlovéniában a BUNA - Cafe Cokl, Gostilna dela restaurant, Stara roba - nova raba és a TKALKA vállalkozások vezetőivel beszélgettünk a társadalmi vállalkozások létrejöttének és alapításának körülményeiről, a jogszabályi feltételekről, a sikeresség kritériumairól, a jelenlegi helyzetről és a jövőbeli kilátásokról. A társadalmi vállalkozókon túl a térségben elismert kutatókkal és szakértőkkel is készítettünk interjúkat, hogy a terepkutatás eredményei még inkább megalapozottak legyenek.

1. ábra. A terepkutatás során meglátogatott társadalmi vállalkozások székhely szerint

Forrás: Saját szerkesztés

A társadalmi vállalkozások fejlődésének Lengyelországban egyedi története volt, különbözött a nyugat-európai országoktól több szempontból. A szakértő interjúalanyok észrevételeit összegezve a szociális és szolidáris gazdaságot Lengyelországban az alábbi főbb sajátosságokkal lehet jellemezni: a neoliberais közgazdaságtan hatása a gazdaságról és a hátrányos helyzetűek támogatásáról, a magánszektorra való fókuszálással valósul meg. A hagyományos szervezeteknek rossz a hírneve és hanyatlottak, valamint a szociális szervezetek nehézségei fedezhetőek fel a poszt-szocialista örökség miatt. A non-profit szektor újraszületése és dominanciája a rendszerváltást követően észlelhető, szintén a poszt-szocialista örökségnek köszönhetően. Erős függés az állami forrásoktól: "A lengyel társadalmi vállalkozások, különösen az

egyesületi és alapítványi formában működők rendelkeznek szolgáltatásokkal és termékekkel, de az e forrásból származó bevétel nem túl nagy az állami forrásokhoz képest." Különböző típusú piaci tevékenységek megengedettek: *"Nálunk léteznek a nonprofit szervezet közhasznú tevékenységei, van for-profit tevékenység mindenki számára, aki vállalkozóként regisztrál és van az ún. közhasznú fizetett tevékenység. Ez azt jelenti, hogy a lengyel civil szervezetek eladhatják a termékeiket a fogyasztóknak úgy, hogy nem termelnek profitot, hanem az előállítás költségeit fedezik."* A nonprofitok befolyása a döntéshozatalra úgy jellemezhető, hogy: *"Valamilyen módon, nem a személyek száma miatt, akik bevonódtak, és valószínűleg nem a gazdasági potenciáljuk miatt, de a rendszerváltás óta a nonprofit szervezetek vezetői nagyon fontos prominensek voltak a döntéshozók között. Tehát nagyon divatos volt a különböző programokban a civil társadalom, nonprofit szervezet fogalmát szerepeltetni."* A munka integrációs társadalmi vállalkozások dominanciája és a fogyatékkal élők szervezeteinek ereje a szocialista örökség részeként azonosítható, mivel a fogyatékos emberek szövetkezetei védve voltak a rendszerváltás előtt és az állam szervezte meg termékeik árusítását, és a rendszerváltás során, mikor mindent privatizálásra került vagy eltűnt, ez kivétel volt. *"Ha a társadalmi vállalkozás fogalmáról beszélnek Lengyelországban, elsőként azt lehet hallani, hogy ezek hátrányos helyzetű embereknek szolgáltatásokat biztosító szervezetek, ami természetesen igaz, azonban vannak egyéb típusú szolgáltatások is, melyeket biztosítanak társadalmi vállalkozások."* Kedvező a jelenlegi ökoszisztéma: bár a társadalmi vállalkozást kevésbé stabilnak tekintik, mint Nyugat-Európában, és csak a kezdő szakaszban van: *"Jó környezet van, a helyi intézményekben, a kormányzatban, a szociálpolitikai minisztériumban a szociális gazdaság kapcsán, és jogszabályokat változtatunk, ez jó hír. Sok elkötelezett ember és civil szervezet támogatja a szociális gazdaságot Lengyelországban."*

Litvániában két fajta típusú társadalmi vállalkozást különít el a törvény: az első a szociális vállalkozás, melynek csak kis arányban kell foglalkoztatnia hátrányos helyzetűeket, illetve a fogyatékkal élők szociális vállalkozása. A szociális vállalkozások jellemzői: A bérek részleges visszatérítése érvényesül, melyek a fogyatékosági szinttől és a speciális szükségletektől függenek. Ez a bérminimum 60%-a, illetve 75%-a lehet. Ha valaki más célcsoportba tartozik, akkor maximum 50%-a lehet a bére a minimálbérnek. A bérek részleges visszatérítése mellett még idetartozik az állami társadalombiztosítási hozzájárulás. Támogatás a következőkért jár: munkahelyteremtés, munkahelyek adaptációja fogyatékkal élő munkavállalóknak, illetve a nekik szükséges munkaeszközök beszerzése, képzések finanszírozása a célcsoporttal foglalkozók felkészítése érdekében. Ezzel is a vállalat megfelelően fel tud készülni a célcsoport hatékony integrálására és foglalkoztatására. Fogyatékkal élők szociális vállalkozásainak főbb jellemzői: támogatás adható a fogyatékkal élők számára szükséges munkakörnyezet megteremtése céljából, illetve annak a célcsoporthoz való igazítása céljából. Visszatérítendő támogatás adható a további adminisztratív és szállítási költségek fedezésére. Visszatérítendő

támogatás adható egy asszisztens kiadásainak fedezésére (például jelnyelvi tolmács).

Számos definíciót találhatunk Szlovéniában a társadalmi vállalkozásra, hiszen nincs közös megegyezés e fogalom meghatározására. A társadalmi vállalkozás megnevezés kifejezi az innováció, leleményesség és a lehetőségek kombinálását, ennek hatására megszólítja a kritikus társadalmi csoportokat és utal a környezeti kihívásokra. Felismeri a szociális problémákat, emellett a vállalkozási alapelvek révén hatékony, megszervezi, megtervezi, valamint kordában tartja a kockázatot. A társadalmi vállalkozások koncepciója nagyon új Szlovéniában, az első kezdeményezés 2009-ben indult az ESF által, hogy fejlesszék a társadalmi vállalkozások kialakulását. Azóta rohamosan megnőtt az aktivitás és érdeklődés a szociális vállalkozások iránt. Az érdeklődés tulajdonképpen a gazdasági válságnak is köszönhető. Ugyanakkor a kormány erősen érdekelt a szociális vállalkozásokban, hiszen ezzel valamilyen szinten „kezelhetnék” a munkanélküliséget.

Csehországban két típusát ismerik a társadalmi vállalkozásoknak az elmúlt 15 évet tekintve. Az egyik típus az intézményesített megközelítés, amely a nyugat-európai értékeket követi, a másikat típus erősebb jogi szabályrendszerrel rendelkezik, ezt a cseh kormány használja. A csehországi szociális gazdaság gyökerei a 19. század közepére vezethetőek vissza a munkavállalói szövetkezetek, a kölcsönös típusú szervezetek és egyesületek megjelenéséhez. 2009-ben a Szociális Gazdaság Tematikus Hálózata (TESSEA) széles körű platformként jött létre, amely a szociális gazdaság különböző érdekeltjeit vonta össze. 2010-re kidolgozta a szociális vállalkozás definícióját, amelyet a csehországi érdekeltek széles köre elfogadott. P3 néven elérhető egy szociális szövetkezeteket tartalmazó adatbázis, amelynek 213 tagja volt 2017-ben.

Összegzés, következtetések

A történelmi és a feltételrendszert alakító gazdasági és társadalmi, valamint a regionális szempontokat egymásra vetítve a társadalmi gazdaság alábbi kelet-közép-európai sajátosságait azonosítottuk be:

1. A rendszerváltás előtt a civil szerveződéseket gátoló ideológia és az állam mindenhatósága miatt nem volt lehetőség és igény sem a társadalmi gazdaság kialakulására, de mindenütt léteztek valamiféle csírák, a társadalmi gazdaság irányába mutató kezdeményezések, melyek csak halványan köszönnek vissza az új formációkban.
2. A rendszerváltás utáni liberális gazdasági fordulat és a szovjet típusú szövetkezéstől, a kötelező társadalmi munkától való elfordulás az üzleti vállalkozásokat állította előtérbe és a gazdaságban a közösségi megoldásokat háttérbe szorította, emiatt az üzleti befektetésekre nem alkalmas (versenyképtelen) területek gazdaságilag kiürültek.

3. A váltás után leginkább a fejlettebb térségekben megélnék civil aktivitás terepe a kultúra, a szabadidős tevékenységek, a környezetvédelem és a jótékonykodás, melyek csak ritkán párosulnak gazdasági szerepvállalással, üzleti bevételre törekvéssel és foglalkoztatással – részben a jogi szabályozás is tiltotta ezt számukra.
4. A civil szervezetek erősen függenek az állami, más esetben nemzetközi pályázatokon szerzett támogatásoktól, ezáltal azok szándékaitól és ez a szektoralakító tényezőként működő függés a vidéki perifériákon erősebb.
5. A szociális kiadások csökkentése, a fogyasztói igények diverzifikálódása, a munkaerőpiacról kiszoruló és a leszakadók számának növekedése felveti és erősíti a társadalmi gazdaság szükségességét, ám ez nem feltétlenül tudatosul, illetve a vidéki perifériákon a kreativitás és a cselekvő szervező erő is hiányzik.
6. A társadalmi gazdaság termékei, szolgáltatásai iránti valós keresletet csökkenti a viszonylag magas ár és a célcsoportok alacsony jövedelmi szintje, valamint az igények leszállítása, mint kialakuló túlélési stratégia.
7. A társadalmi és területi különbségek növekedésével nem feltétlenül a leghátrányosabb csoportokban és térségekben található a legerősebb társadalmi gazdasági kezdeményezések, a társadalmi innováció keletkezésének és adaptációjának feltételei és eredmények a fejlettebb térségekben erősebbek.
8. Az EU társadalmi gazdasági modellje megjelenik a kormányzati politikákban, fejlesztési dokumentumokban, de a nemzeti sajátosságoknak megfelelő szabályozás és hosszútávon gondolkodó fejlesztés még nem történt meg.
9. A társadalmi gazdaság nyugat-európai modelljei ismertek, főként a foglalkoztatási és szociális szolgáltatási problémák kezelését várják a szektortól, megbízható hatásmérés azonban nem jellemző és a szolidáris gazdaság koncepciója kevésbé elterjedt (G. Fekete, 2017).

Köszönetnyilvánítás

A publikáció az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok OTKA K 112928 számú kutatás támogatásával valósult meg.

Irodalomjegyzék

- Defourny, J. & Develtere, P. (1999). The Social Economy: The Worldwide Making of a Third Sector. In Defourny, J., Develtere, P. & Fonteneau, B., Nyssens, M. (szerk.), *L'économie sociale au Nord et au Sud* (pp. 15-40). Bruxelles: De Boeck.
- Defourny, J. & Nyssens, M. (2012). *The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective*. WP no. 12/03. EMES European Research Network.

- G. Fekete É. (2011). A szolidáris és szociális gazdaság elemei a magyarországi helyi gazdaságfejlesztésben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8 (2), 38-56.
- G. Fekete É. (2017). A társadalmi gazdaság posztoszocialista sajátosságai Kelet-Közép-Európában. *Közép-Európai Közlemények*, 10 (1), 59-74.
- Laville, J. L. (2010). The Solidarity Economy: An International Movement. *RCCS Annual Review*, 2 (2), DOI: <https://doi.org/10.4000/rccsar.202>
- Lipietz, A. (2001). *Pour le tiers secteur. L'économie sociale et solidaire pourquoi et comment*. Paris: La documentation française-La Découverte.
- Miller, E. (2010). Solidarity Economy: Key Concepts and Issues. In Kawano, E., Masterson, T., & Teller-Ellsberg, J. (szerk.), *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet* (pp. 26-27). Amherst, MA: Center for Popular Economics.
- Nyssens, M. (2006). *Social enterprise between market, public policies and civil society*. London: Routledge.
- Polányi, K. (1976). *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest: Gondolat.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1997). *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-national Analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Yunus, M. (2010). *Building social business: The new kind of capitalism that serves humanity's most pressing needs*. New York: Public Affairs.